

УДК 372.4:004.738.5
DOI: 10.32342/2522-4115-2020-1-19-9

С.І. ПЕТРЕНКО,
*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри інформатики
Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка*

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ БЕЗПЕЧНОЇ РОБОТИ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Проведено аналіз проблеми безпечної роботи в мережі Інтернет учнів початкових класів. Визначено сутність поняття «безпечна робота в мережі Інтернет». Виявлено та систематизовано основні загрози при роботі учнів початкових класів у мережі Інтернет.

Для проведення дослідження було використано такі методи:

- теоретичний аналіз лінгвістичних джерел та нормативно-правових документів;
- узагальнення й зіставлення різних статистичних досліджень;
- абстрагування й системне моделювання;
- спостереження, анкетування, тестування, опитування, статистичний аналіз результатів.

Безпечною робота у мережі Інтернет є в тому випадку, якщо користувач володіє необхідними знаннями та навичками, які дозволяють виконувати діяльність у Всесвітній мережі, не завдаючи нікому фізичної та моральної шкоди і не спричиняючи матеріальних збитків.

Нами виділено основні типи загроз, що можуть виникнути в ході роботи в мережі Інтернет і поділено їх на чотири групи:

- особисте здоров'я людини;
- особиста безпека людини;
- безпека оточуючих людей;
- витік персональної інформації.

Формування навичок безпечної роботи в мережі Інтернет учнів початкової школи є актуальною соціальною і педагогічною проблемою, яку констатують Європейська Рада та інші як урядові, так і громадські організації. Це зумовлено інтенсифікацією використання ресурсів мережі Інтернет у шкільній освіті зокрема і в повсякденному житті загалом, постійно зростаючими темпами використання Інтернету і водночас недостатньо увагою до проблем формування навичок безпечної роботи в мережі Інтернет учнів початкової школи з боку батьків. Зростання кількості часу, проведеного молодшими школярами онлайн, потребує від учителя початкової школи активного впровадження в освітній процес методик формування навичок безпечної роботи в мережі Інтернет.

Ключові слова: мережа Інтернет, безпека, безпечна робота, безпечна робота в мережі Інтернет, початкові класи, соціальні мережі, інтернет-загрози.

Проанализированы проблемы безопасной работы в сети Интернет учеников начальных классов. Определена сущность понятия «безопасная работа в сети Интернет». Выявлены и систематизированы основные угрозы при работе учеников начальных классов в сети Интернет.

Для проведения исследования были использованы следующие методы:

- теоретический анализ лингвистических источников и нормативно-правовых документов;
- обобщение и сопоставление различных статистических исследований;
- абстрагирование и системное моделирование;
- наблюдение, анкетирование, тестирование, опрос, статистический анализ результатов.

Безопасной работа в сети Интернет является в том случае, если пользователь обладает необходимыми знаниями и навыками, которые позволяют выполнять деятельность во Всемирной сети не нанося никому физического и морального вреда и не принося материальный ущерб.

Нами виділені основні типи угроз, які можуть виникнути в ході роботи в мережі Інтернет і розділені їх на чотири групи:

- особисте здоров'я людини;
- особиста безпека людини;
- безпека оточуючих людей;
- витоки персональної інформації.

Формування навичок безпечної роботи в мережі Інтернет учнів початкової школи є актуальною соціальною і педагогічною проблемою, яку констатують Європейський Союз і інші як державні, так і громадські організації. Це обумовлено інтенсифікацією використання ресурсів мережі Інтернет в школьному освітньому процесі і в повсякденному житті, постійно зростаючими темпами використання Інтернету і в той же час недостатнім увагою до проблем формування навичок безпечної роботи в мережі Інтернет учнів початкової школи з боку батьків. Збільшення кількості часу, проведеного молодшими школярами онлайн, вимагає від вчителів початкової школи активного впровадження в освітній процес методик формування навичок безпечної роботи в мережі Інтернет.

Ключові слова: мережа Інтернет, безпека, безпечна робота, безпека роботи в мережі Інтернет, початкові класи, соціальні мережі, інтернет-загрози.

Постановка проблеми. За останні 30 років людство перейшло в епоху інформаційного суспільства, коли продукти інформаційно-комунікаційних технологій з'являються швидше, ніж суспільство опановує вже існуючі. Швидкий розвиток засобів та продуктів інформаційно-комунікаційних технологій ставить нові вимоги до користувачів цих технологій. Між ідеальним користувачем і реальною особою, здатною до широкого безпечного використання сучасних інформаційних технологій у повсякденному житті, утворюється прірва. Швидкість її збільшення зростає за законами геометричної прогресії і не дозволяє зменшити розрив між реальним станом підготовки користувачів та ідеалом. Загальна доступність мережі Інтернет та відсутність достатніх знань про можливість Мережі і недостатньо сформовані навички роботи в ній породжують певну безвідповідальність, яка, у свою чергу, призводить до певних проблем. І в першу чергу проблема безпечної роботи в мережі Інтернет стосується учнів початкових класів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З метою зменшення цього розриву у 2012 р. в навчальний план початкових шкіл нашої держави був уведений курс «Сходи до інформатики», спрямований на реалізацію мети та завдань освітньої галузі «Технології», визначених у Державному стандарті початкової загальної освіти [1], який враховує рекомендації ЮНЕСКО «Інформатика в початковій освіті» [2] та Концепцію нової української школи [3]. Курс «Сходи до інформатики» як підготовчий передуватиме більш широкому і глибокому вивченню базового курсу інформатики в середній ланці школи, являючи собою скорочений системний виклад основних питань науки інформатики та інформаційних технологій в елементарній формі, і має світоглядний характер. Основною метою цього курсу є формування в учнів ІКТ-компетентності та низки ключових та предметних компетентностей для реалізації творчого потенціалу і успішної соціалізації у сучасному суспільстві.

Сформована ІКТ-компетентність сприятиме більшій мобільності і комунікабельності учнів початкової школи засобами мережі Інтернет. Разом з цим виникає проблема організації безпечної роботи у Всесвітній павутині. До методичного вирішення цієї проблеми звернулися ряд науковців, серед яких А. Кочарян, Н. Гущина [4], І. Литовченко, С. Максименко, С. Болтівець [5], О. Удалова, О. Швед, О. Кузнецова [6] Г. Ржевський [7].

Досить ґрунтовне дослідження з предмета поведінки дітей у мережі Інтернет було проведено в 2008 р. у 27 країнах – членах ЄС, компанією Eurobarometer [8] під патронатом Європейської комісії. Результати цього дослідження свідчать:

- 75% дітей віком від 6 до 17 років активно користуються Інтернетом. У 40% цих дітей батьки не знали про існування Всесвітньої мережі;
- правила безпечної поведінки у Всесвітній павутині батьки обговорювали у 50% випадків;
- у 92% випадків мова йшла про неприпустимість розголошення особистої інформації;
- у 83% – про небажаність спілкування з незнайомими людьми;
- 59% батьків, щоб убезпечити дітей від негативних інформаційних впливів, використовують спеціальні фільтри або моніторингове програмне забезпечення;

- 64% батьків, які цього не роблять, стверджують, що довіряють своїм дітям;
- 14% зізналися, що просто не знають, як ці програми встановлюються.

Інше дослідження, яке було проведене у Великобританії в 2009 р. в рамках проекту EU Kids Online [9] в Лондонському економічному інституті (London School of Economics), висвітлює зовсім інші результати. Згідно з цим дослідженням, у Великій Британії: 77% родин використовують спеціальні програми, які фільтрують зміст веб-сторінок; 87% батьків проводять бесіди з дітьми щодо безпечного користування Інтернетом.

Але одночасно дослідники констатують факт, що британські батьки не дуже занепокоєні переглядом дітьми дорослого контенту в мережі Інтернет.

Проблемою безпеки дітей у мережі Інтернет переймаються уряди більшості країн Європи та громадські організації. Так, у 2008 р. компанія Microsoft Ukraine ініціювала створення Коаліції за безпеку дітей в мережі Інтернет. За цей час було проведено багато заходів та розгорнуто широку науково-освітню діяльність.

Завдяки діяльності членів Коаліції за безпеку дітей в Інтернеті в Україні було проведено у 2009 р. дослідження, подібне до європейських. Дослідження проводилося Інститутом соціології НАН України за підтримки компанії «Київстар», яка є членом Коаліції за безпеку дітей в Інтернеті, у період із серпня по вересень 2009 р. в 11 містах України та полягало в опитуванні 1200 респондентів (дітей та дорослих) щодо якісного та кількісного використання дітьми інтернет-ресурсів.

Отримані показники насторожують:

- переважна більшість вчителів, дітей і їхніх батьків не поінформовані про потенційні ризики для дітей в Інтернеті та про те, як їх уникнути;
- 22% дітей періодично потрапляють на сайти для дорослих;
- 28% дітей, побачивши в Інтернеті рекламу алкоголю або тютюну, хоч раз спробували їх купити;
- 11% дітей намагалися купити наркотики;
- понад 28% опитаних дітей готові переслати через Інтернет свої фотографії незнайомцям;
- 17% без коливань погоджуються повідомити інформацію про себе та свою родину: місце проживання, професію, графік роботи батьків (для чого незнайомим людям може знадобитися така інформація, діти, як правило, не замислюються);
- близько 14% опитаних час від часу відправляють платні SMS за бонуси в онлайн-іграх, і менше відсотка з них звертає увагу на вартість такої опції;
- 87% батьків вважають, що саме вони повинні навчати дітей правилам безпечного користування Інтернетом;
- проте лише у 18% випадків дорослі перевіряють, які сайти відвідувала дитина.

Проведене дослідження дозволило зробити висновки:

- у більшості випадків діти набагато краще від батьків обізнані з можливостями використання і мобільного, і стаціонарного Інтернету;
- існує суттєва різниця між тим, як діти насправді користуються Інтернетом, і тим, що про це відомо їхнім батькам: діти користуються ним частіше, ніж думають батьки, відвідують інтернет-кафе, сайти для дорослих, грають в азартні ігри, витрачаючи реальні гроші; контактують з незнайомцями. Про все це в більшості випадків ані батьки, ані вчителі не знають, що свідчить про високий ступінь небезпеки для дітей;
- нерідко користування Інтернетом вигідне і батькам, і вчителям. Батьки часто сприймають комп'ютер та Інтернет як «кібер-няню», яка утримує дитину вдома, або як механізм, що позитивно впливає на поведінку дитини. А вчителям приносить задоволення, що діти готуються до уроків за допомогою Інтернету.

Пізніше, у жовтні – листопаді 2010 р. в межах програми Microsoft «Партнерство в навчанні» кафедру превентивної освіти і соціальної політики ЮНЕСКО, яка працює при Інституті проблем виховання Національної академії педагогічних наук України, за підтримки Microsoft Ukraine в 11 регіонах України (Харківській, Тернопільській, Рівненській, Львівській, Київській, Запорізькій, Черкаській, Донецькій, Луганській, Житомирській областях і АР Крим) було проведено Всеукраїнське широкомасштабне дослідження «Рівень обізнаності українців щодо питань безпеки дітей в Інтернеті». Настільки масштабне дослідження

в Україні було проведено вперше. Воно охоплювало близько 17 тисяч респондентів, число яких включало понад 7 тисяч дітей віком від 7 до 17 років, майже 4 тисячі батьків та більш як 5 тисяч учителів.

Дослідження показало, що в 2010 р. кількість дітей віком 7–17 років, які опанували Інтернет, становила 96%, але про те, які ризики є в мережі і як на них реагувати, знає менше половини. Більшість дітей безтурботно розміщують особисту інформацію і частина з них ходить на зустрічі з віртуальними знайомими.

Мета статті. Визначити сутність поняття «безпечна робота в мережі Інтернет». Виявити та систематизувати основні загрози при роботі учнів початкових класів у мережі Інтернет.

Виклад основного матеріалу. У наш час спостерігається стрімке зростання рівня проникнення всесвітньої мережі Інтернет у повсякденне життя. Якщо в попередніх підростаючих поколіннях треба було формувати безпечну поведінку поза домом (у дворі, лісі, на воді, під час виконання певних видів робіт тощо), то сьогодні має сенс застерігати їх і від негараздів під час використання мережі Інтернет. На цей час в Україні більше 25 млн користувачів Інтернету [10]. Лівову частку цих користувачів становлять школярі, у тому числі учні початкових класів. Отже, питання поведінки молодших школярів у Мережі дуже актуальне. Все більше дітей користуються Інтернетом для ігор, спілкування, пошуку інформації, завантаження мультимедійного контенту. У батьків є час зайнятися домашніми справами, у той час коли дитина зайнята в мережі Інтернет, а учителі заохочують дитину до використання ресурсів мережі для навчальної роботи. Поряд з цими можливостями збільшується і кількість ризиків. Практика показує, що батьки та вчителі не до кінця правильно оцінюють рівень безпеки при роботі дітей у мережі Інтернет.

Системний підхід до вирішення цього питання, перш за все, потребує верифікації поняття «безпечна робота в мережі Інтернет».

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «безпека» визначається як стан, коли кому, чому-небудь ніщо не загрожує [11, с. 70].

В українському законодавстві під поняттям безпеки розуміють відсутність ризику, пов'язаного з можливістю спричинення шкоди та/або нанесення збитків [12].

Безпечною вважають таку роботу, виконання якої не має завдати шкоди [11, с. 70].

Отже, безпечною роботу в мережі Інтернет будемо вважати у тому випадку, якщо користувач володіє необхідними знаннями та навичками, які дозволяють виконувати діяльність у Всесвітній мережі, не завдаючи нікому фізичної та моральної шкоди і не спричиняючи матеріальних збитків.

Аналіз інформації про найбільш поширені типів загроз дозволив розділити їх на чотири основні групи:

Перша група – особисте здоров'я людини:

- Формування залежності (ігрової, комп'ютерної, інтернет).
- Ознайомлення з інформацією суїцидального характеру.
- Нав'язлива реклама алкоголю, тютюнових виробів, наркотиків.

Друга група – особиста безпека людини:

- Ознайомлення з порнографічними матеріалами, ненормативною лексикою.
- Ознайомлення з інформацією расистського, ненависницького чи сектантського змісту.

– Спілкування з небезпечними людьми (збоченці, шахраї, квартирні злодії та ін.).

– Залучення до виконання протиправних дій (хакерство, порушення прав та свобод інших, порушення авторських прав).

Третя група – безпека оточуючих людей:

– Матеріали, існування та використання яких може стати причиною посягання на безпеку та здоров'я оточуючих (інформація про створення вибухонебезпечних або отруйних речовин тощо).

- Розповсюдження завідомо недостовірної чи неправдивої інформації.

– Вчинення протиправних дій, що тягнуть за собою відповідальність згідно з чинним законодавством.

- Кібербулінг (свідоме цькування та приниження однолітків).

Четверта група – загрози витоку персональної інформації:

– Розголошення персональної та конфіденційної інформації (прізвища, імена, контакти, секретні дані кредитних карток, номери телефонів, домашні адреси, місце роботи та посади батьків, фото кімнат та будинків тощо).

- Загроза зараження ПК вірусами різної категорії.
- Небезпека завантаження програм зі шкідливими функціями.

Це найбільш поширені типи загроз, з якими може зіштовхнутися дитина під час роботи в мережі Інтернет, викладаючи свою інформацію чи переглядаючи сумнівну інформацію. Від деяких із зазначених загроз дитину можуть захистити батьки за допомогою програмних і технічних засобів, але більшість з них вимагають комплексного підходу та уваги з боку батьків, школи, громадських організацій, держави.

З метою перевірки реального стану з навичок безпечної роботи в мережі Інтернет було проведено анонімне анкетування учнів 2–4-х класів міста Суми та їхніх батьків. До опитування було залучено 287 учнів з чотирьох шкіл та 168 батьків. Анкета містила 2 контрольних запитання, на які можна було відповісти тільки однозначно. У результаті відповіді у 5 анкетах учнів було виявлено нещирі відповіді, і ці анкети не підлягали опрацюванню.

Результати опрацювання анкет продемонстрували:

- усі учні та їхні батьки використовують мобільний зв'язок;
- 96% дітей мають акаунти у соціальних мережах;
- 86% учнів регулярно користуються Інтернетом, 12% – час від часу;
- 68% молодших школярів використовують Всесвітню мережу для виконання домашніх завдань;
- 32% дітей користуються Всесвітньою мережею тільки з дозволу дорослих;
- 2% батьків технічно обмежують доступ до Мережі;
- 33% батьків не знають про будь-які можливості контролю дітей в Інтернеті;
- 4% дітей допомагали батькам створювати акаунти в соціальних мережах.

Насторожує легковажне ставлення дітей молодшої вікової групи до поширення особистої інформації у Всесвітній мережі. Не знають, що в Мережі не можна висвітлювати особисту інформацію, 74% учнів 2–4-х класів, і майже 10% батьків.

Виходять в Інтернет задля спілкування в соціальних мережах 72% учнів, 90% з них залишають там свій номер телефону, 21% – домашню адресу, 100% – особисті фото. Фото квартири, будинку – поширювали 32%. Інформацію про своїх батьків (місце роботи, графік роботи, посаду, фото та ін.) викладали 5% молодших школярів.

Дуже тривожним є факт, що майже в половини учнів «друзями» у соціальних мережах є люди, з якими вони не знайомі особисто, і 14% молодших школярів уже ходили на зустрічі з віртуальними знайомими. Показовим є той факт, що в батьків ці показники є вищими (55% – мають віртуальних знайомих і близько 30% – ходили на зустрічі). Обнадійливим є факт того, що жоден респондент не викладав у соціальних мережах повних паспортних даних та інформації про банківські картки.

Досить несподіваним моментом при аналізі анкет став факт купівлі через Мережу кожним п'ятим учнем початкових класів. З дозволу батьків виконано 56% інтернет-купівель

Серед ризиків в Інтернеті діти одразу називають: комп'ютерні віруси – 71%, нав'язливу рекламу – 56, шахрайство – 11, інтернет-залежність – 3%. Батьки серед ризиків для дітей виділили інші загрози: інтернет-залежність – 49%; ігроманію – 42 (батьки в основному не розрізняють локальних і мережевих комп'ютерних ігор); «дорослий» контент (маються на увазі сайти з порнографічним змістом та сценами насилля) – 39; нав'язливу рекламу – 33; віртуальні знайомства – 31; шахрайство – 22; інтернет-булінг – 5%.

Дослідження показало: що дорослішою стає дитина, то вона починає менше турбуватися за свою безпеку. Так, на зустріч з людиною, з якою школярі знайомі лише віртуально, вже ходили майже 2% опитаних учнів другого класу, 13 – учнів третього класу та 16% четвертого класу. Гендерної відмінності у відповідях молодших школярів на запитання анкети не виявлено.

Наше дослідження не є репрезентативним, але воно за основними показниками відображає загальноукраїнські і загальноєвропейські тенденції. Аналіз проведених досліджень показує, що проблема безпечної поведінки в мережі Інтернет не тільки педагогічна, а перш за все соціальна. Ця проблема характерна для всіх розвинутих країн. Вирішувати її потріб-

но комплексно, але розпочинати формування навичок безпечної поведінки у Всесвітній мережі потрібно з молодшого шкільного віку, а, можливо, навіть з дошкільного. Дослідження демонструють нагальну необхідність всебічного системного підходу до навчання учнів початкових класів основам безпеки в Інтернеті.

Комплексна проблема передбачає і комплексне вирішення на законодавчому, шкільному, сімейному і особистому рівнях, тому що інформаційна безпека стосується захисту життєво важливих інтересів людини, громадянського суспільства і держави в цілому. Неправдива, неповна, невчасна інформація може завдати шкоди. Особливо вразливі у цьому контексті діти. Вони можуть не знати, яку інформацію можна викладати в Мережу, а яку не варто. У більшості випадків молодші школярі не можуть адекватно зреагувати на матеріали, що поширюються в Мережі з різних причин. Робота в цьому напрямі для вчителів та батьків дуже важлива. Безконтрольний та безмежний доступ до Інтернету може мати вкрай негативні наслідки як для дитини, так і для її сім'ї.

Висновки. Аналіз лінгвістичних джерел та нормативно-правових документів дав змогу констатувати, що безпечною роботою в мережі Інтернет будемо вважати в тому випадку, якщо користувач володіє необхідними знаннями та навичками, які дозволяють виконувати діяльність у Всесвітній мережі, не завдаючи нікому фізичної та моральної шкоди і не спричиняючи матеріальних збитків.

Аналіз низки соціологічних досліджень, проведених у країнах Європи та в Україні, з метою виявлення загроз, які може нести необмежене та неконтрольоване використання ресурсів мережі Інтернет підлітками, а особливо учнями початкових класів, дозволив виділити основні типи загроз і поділити їх на чотири основні групи:

- особисте здоров'я людини
- особиста безпека людини;
- безпека оточуючих людей;
- витік персональної інформації.

Сучасні інформаційні та інтернет-технології дозволяють суттєво змінити характер організації освітнього процесу, надати учню доступ до світових інформаційних ресурсів, підвищити мотивацію до отримання освіти. Загалом робота у мережі Інтернет активізує розвиток інтелектуальних, та моральних якостей учнів молодших класів. Сприяє вихованню вміння аналізувати сутність навчальних операцій, визначати цілі освітньої діяльності, формує лаконічність і точність висловлювання думок. Тому використання інтернет-технологій в освіті має дуже мало заперечень і залишається одним з найбільш перспективних напрямів розвитку освітнього процесу.

Одночасно з цим розвиток телекомунікаційних технологій зробив актуальною проблему безпеки дітей в Інтернеті. Звичайно, система технічної фільтрації небезпечного контенту може частково розв'язати цю проблему. Але практика показує, що такі системи працюють найбільш ефективно там, де загрозу розуміють і вчителі, і батьки, і самі діти. Тому є необхідність розвивати ініціативи, спрямовані на безпосереднє залучення дітей до вивчення правил безпечної роботи в мережі Інтернет. Такі заняття можна проводити і під час знайомства з деякими темами на уроках і під час підготовки та проведення позакласних заходів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблематики навичок безпечної роботи в мережі Інтернет учнів початкової школи. Перспективними напрямками подальших наукових пошуків є дослідження специфіки формування навичок безпечної роботи в мережі Інтернет учнів початкової школи при вивченні будь-яких навчальних предметів та робіт тематичних гуртків для учнів початкової школи.

Список використаної літератури

1. Державний стандарт початкової освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#n8>
2. Информатика в начальном образовании: Рекомендации ЮНЕСКО // Информатика в младших классах: Прилож. к журналу «Информатика и образование». – 1999. – № 2. – 96 с.
3. Концепція нової української школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/12/05/konceptziya.pdf>

4. Кочарян А. Виховання культури користувача Інтернету. Безпека у всесвітній мережі: навчально-методичний посібник / А. Кочарян, Н. Гущина. – К., 2011. – 100 с.
5. Діти в Інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі: посібник для батьків / І. Литовченко, С. Максименко, С. Болтівець [та ін.]. – К.: Аванпост-Прим, 2010. – 48 с.
6. Безпечне користування сучасними інформаційно-комунікативними технологіями / О. Удалова, О. Швед, О. Кузнецова [та ін.]. – К.: Україна, 2010. – 72 с.
7. Ржевський Г.М. Вплив Інтернет-середовища на навчальну діяльність студентської молоді в сучасних умовах / Г.М. Ржевський // Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». – 2018. – № 1 (15). – С. 48–55. DOI 10.32342/2522-41-5-2018-0-15-48-55
8. Sputnikmedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://http/sputnikmedia.net/news/854/>
9. Eurobarometer [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/pl/be-heard/eurobarometer>
10. Системи передачі. Нацком. енергетики, ком. послуг. Кодекс, від 14.03.2018 № 309 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309874-18>
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
12. Eukidsonline [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eukidsonline.net>